

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hatodik füzet.

1871.

Június hó.

A Lajta mint határfolyam. *)

Első közlemény.

I.

A nyugoti határszélek egy részén, hazánk és Alsó-Austria között, az elválasztó vonalt a Lajta folyam képezi; így határozza meg azt a földrajz, számos békekötés és okmány; azonban a valóságban az még sines ügy.

Sokan, midőn e határfolyam után a szokásossá vált „Lajtán innen s Lajtán túl“-féle kifejezést használják, talán nem is gondolják: hogy a Lajtán innen még öt helység határa van, mely a többibeli egyezmények és törvények daczára, már a XVI-ik század óta Alsó-Austriába van bekeblezve, s melyet számos országos bizottsági megállapodás és fejedelmi ígéret után sem voltunk képesek a hazai földhöz visszakapcsolni.

Ezen öt helységhez hazánk kizárólagos jogának bebizonyítása, és az ez iránt országgyűléseink által érvényesített törvényes lépések előadása, fogja tehát jelen értekezésem tárgyát képezni.

Nyugot felől őseinknek, a Lajta, vagyis ősi magyar nevén a Sár-folyón keresztül a szomszédtartományokra való beütések-

*) Akadémiai székfoglaló értekezés.

nél két hadút állott nyitva: az egyik a mai Soprony vármegyei határszéleken, Német-Újhelytől a Lajta-hegylánczig, a másik a Mosony vármegyei nyugoti fősíkon. E két utat választották tehát őseink, midőn a németekkel hadat viseltek, és viszont ezek is a Lajtán keresztül leginkább e helyeken törtek be hazánkba.

Természetes tehát, hogy a midőn őseink e hazát elfoglalták, azon tér, melyet a két hadviselő fél egymás birtokaira való beütésekre útul használt, a két ország között a folytonos hadviselés miatt több időig biztos elkülönözö határral nem bírhatott.

Az Árpád-korban, a vezérek és I-ső István király alatt, hazánk nyugoti részei a mai Austriába az Enns-folyón túl fekvő Konzillechig¹⁾ benyúltak. Ez időben tehát a Szár- és Lajta-hegyek között fekvő tartomány is hazánknek még kiegészítő részét képezte; — miguem 1043-ban Aba Sámuel királyunk és III ik Henrik császár között létrejött békekötés alkalmával, a Szárbegy és Lajta folyó között lévő tér hazánktól elesett, és Magyarország s Alsó-Ansztria között a Lajta-folyó jelöltetett ki határu; a mi utóbb I-ső Endre királyunk és a nevezett császár között 1053-ban létrejött békekötés által végleges megállapodást nyert²⁾.

Ez időtől fogva egész a XVI-ik századig a két nemzet között nem forgott fönt kétség arra nézve, hogy a Soprony és Mosony vármegyei nyugoti és éjszaki részeken Bécs-Újhelytől kezdve, a mint a Lajta-vize éjszának foly, egészen addig, míg a Lajta-hegylánczat elkerülve délfelé Mosony vármegyébe kanyarul, mindenütt e folyam képezze a két ország között az elválasztó vonalt.

Azon részén Mosony vármegyének, hol a Lajta-folyó a határszéleket elhagyja, ugymint a Hollern nevü mai osztrák helységtől egész a Dunáig, az ország határa több századon át bizonytalanabb volt; e részét a nyugoti végeknek azonban értekezésem csak futólag érintvén, annak tárgyát tüzetesen a Lajta-folyam melletti határvonal képezendí.

Béla király névtelen jegyzöje előadja (Cap LVII.): hogy a németek felé a Fertö taván túl, a magyar határszélek megvé-

¹⁾ Szalay László. M. o. Története I. 65.

²⁾ Szalay L. Magyarország tört. I. 65. 139.

désére, már Zsolt vezérünk által besenyők telepítettek le; miről Jerney János bővebben ír, és e letelepítést körülményesen megismerteti.³⁾

Őseink bejövetele után tehát a Soprony vármegyei éjszaki végeket és Mosony vármegyét a magyar fajjal rokon besenyők foglalták el.

A Lajtáról mint határfolyamról értekezvén, szükségesnek vélem, hogy arra is kiterjeszkedjem, miszerint az Árpádok korszakában kik bírták a Lajta-folyam körüli végeket?

Mint föntebb láttuk, a magyarok alatt az első letelepedők a besenyők valának; az általuk megszállott lakhelyeket tehát őseink közül saját nyelvükön elsőben ezek nevezték el.

Valóban, ha a sopronyi éjszaki, és a mosonyi részeknek az Árpádok korszakában volt helyzetét kitüntető térképre tekintünk, fényesebb bizonyítékot arra, hogy a besenyő nemzet egynyelvű volt a magyarral, nem nyerhetünk.

Jerney az idézett helyen már kétségtelennek állítja ezt, de még inkább kétségtelennek fog az bebizonyítani, ha a besenyők által megszállott és általuk elnevezett helyek neveinek magyar hangzásáról magunknak meggyőződést szerzendünk.

E helynevekről alig fogunk a mai, Soprony vármegyei éjszaki vidékre reáismerni, azóta azok annyira elváltoztak. A XIII-ik században ugyanis Fridrik osztrák herceg, és Ottokár cseh királylyal viselt háborúink folytán a besenyők a Lajta-vidékről részint elpusztultak, részint a mai Rábaközbe vonultak; az ott hátramaradtak pedig beolvadtak a szomszéd Austriából későbbben bevándorolt németek közzé, miután mint alább látandjuk, Soprony felsővidéke a XV-ik században a szomszéd német főurak birtokába jutott, kik németeket telepítettek le az elpusztult helységekben, és ezek legnagyobb részt némethangzásuakra változtatták át a besenyők helyneveit, úgy hogy a régi besenyő elnevezésekből csak néhány maradt fenn, mint például Szarvkő, Büdöskút, Nádasd, Rákos és Széleskút, melyeket a németek azután saját nyelvükre fordítottak le.

³⁾ Jerney János. Keleti utazás I. köt. 224. s. köv. l.

Legyen szabad míg tovább haladnánk, a régi magyar elpusztult helynevekből és azok átnémetesítéséről egyelőre csak a Soprony vármegyeiek közül néhány példát fölemlítenünk.

A régi Besenyőd falu Pötsingre, Potli Pöttelsdorfra, Siklós Szieglosra, Herén Hirmre, Mórocz Márezra, Suslan Schattendorfra, Dág Agendorfra, Zoán Wandorfra, Gyula Loipersbachra, a löörök lakóhelye Soprony város mellett Leberre, Dorog Trausdorfra, Meggyes Mörbischre, Szaka Okkaura, Szántó Antaura, Szemere Czemendorfra, Szerdahely Stetterára, Forkosfertes Vorthensteinra, Mayad Margaretára németesített; Sárfenék várából Seharfenecket csináltak, nem gondolva azzal, hogy e kifejezés a német nyelv szabályaival is ellenkezik. Cseken ⁴⁾ a mai Wienpassing, Árlamas, a két Ikka, Ábrahám-Kéthida a Lajta mellett, Kövesd a mai Millendorf, Röjtökör a mai Pecsényédi határban, Kéteső ugyanott, Pereszén a mai Siegesdorf, Ravazd, Viz, Pagya, Kovácsi puszták Soprony város körül, Ejese a mai Balf, Pomogy a mai Czillingthal vidékén, Mártonszálló a mai Kismarton, Tard, Örkény, Gyima faluk a Fertő mellett, Szil a mai Rust, Csákán a mai Tundolskirehen elnevezések pedig még nyomaikban is elvesztek. Továbbá a besenyők a mai Lajta, Vulka és Spittelbach folyókat Sár, Selyeg és Merenyé vizének nevezték. Ezek sínesenek már használatban.

A T. Akadémia meg fog engedni e kitérésért; ezen régi és elenyészett helynevek azonban nemcsak önmagokban bírnak érdekekkel, de mint föntebb érintém, a legfényesebb és legbiztosabb bizonyítékok arra, hogy azon besenyők, kik a Lajta vidékén megtelepedésük alkalmával ily magyar hangzású elnevezésekkel jelölték meg lakóhelyeiket és a folyókat, csakis a magyar nyelvet vallhatták magukénak.

II.

Tovább haladva már most kitűzött tárgyunkban, szükségesnek vélem mindenek előtt azon várak birtoklási viszonyát, melyekhez a Soprony vármegyei Lajta melletti helységek tartoz-

⁴⁾ Cseküszni = átkelni, átgázolt, kiavult igéből; cseken annyit mint átkelő hely; a Tisza mellett is Cseke és Csege átkelő helyek.

tak, elősorolni. — Ezeknek, úgy mint Fraknó, Szarvkő és Sárfenék váraknak birtoklási viszonyairól a XII-ik századig igen keveset tudunk; mint már említők, az Árpád-korszak első századaiban e vidéket a besenyők részint mint a sopronyi és mosonyi várak jobbágyai, részint mint a határvidék őrői lakták és bírták; világos bizonyossága ennek a fentelődottakon kívül a Rőjtökör, Örpordány, Lőőr és Szalaőr ⁵⁾ helynevek.

A XII-ik század végén Tóta, a későbbi Nagymartoni grófok ősenek, Simonnak néneje, Imre király nejével, Constantiával Arragoniából hazánkba költözvén, Imre 1202-ben, utóbb pedig II-ik Endre király, Márton faluját, a mai Nagy-Martont nevezett Tótának adományozták; ő utána örökölték azt a Nagymartoni, később Fraknai grófok, kik a XIII-ik században Fraknó várát építették, és a Lajta mellett az ezen várhoz tartozó Rőjtökört, Ábrahám-Kéthidát, a két Ikkát (a mai Czillingdorfort), Büdöskút egy részét, és Hóf helységet bírták. ⁶⁾

Szarvkő váráról, s az ahhoz tartozó határvidéki falukról régibb okmánybeli adatunk nincs, mint az, hogy Zorfk várát, az I-ső Károly király alatt az osztrákok elleni hadjáratban szerepelt István vajda építtette. A Lajta hegylánczat ugyanis e hadjáratban a németek elfoglalván, István vajda őket onnét leüzte „et sic veras metas regni nostri per Sanctissimum Regem Stephanum ex parte Austriae positas et erectas recuperando,“ a mint magát I-ső

⁵⁾ Hogy a mai Kis-Marton helyneve hajdan Mortun-Zale vagy Zale-Mortun volt, kitűnik Fejér Gy. által Cod. Dipl. VII. 3. 118. és 119. l. közölt okmányokból. Jerney tehát tévedhet, midőn „Keloti utazása“ I. köt. 253. l. vonatkozva Fejér Gy. Cod. Dipl. X. 2. 44. lapon közölt okmányra, az 1392-ben Zsigmond király előtt Kismartonban megjelent Zalaőrök alatt Szala vármegyei besenyőket ért; ez ellen a távolság is bizonyítani látszik. — Katona is Hist. Crit. II. 56. l. hivatkozva Thuróczy Chron. II. XLIII. fejezetére, Kismartont érti a Zale nevezet alatt. Schönviesner azonban Ant. et Hist. Sabarien. 37. l. határozottan azt állítja, hogy Thuróczy az idézett helyen Szala vármegyei helynevet értett. E két ellenvélemény úgy egyeztethető össze: hogy mind Szala vármegyében, mind Kismarton vidékén létezett a Zale helynév; ez utóbbit a Fejér György által közölt és föntidézett okmányok is világosan tanúsítják.

⁶⁾ L. erről bővebben, Győri Tört. és Régészeti füz. IV. 97. és 276. ll.

Lajos király Simontornyáról szóló, 1347-ben kelt adománylevelében nevezett István vajda érdemeinek elősorolása közben ki-fejezi. ⁷⁾

Különben a XII-ik században a Szarvkövel határos faluk u. m. Árlomás, Cseken és Örördány az Osl nemzetségből származott Agyagosi és Kanizsay családok őseinek birtokában voltak. ⁸⁾

Tovább kelet felé a Lajta-hegyek és a Lajta folyam között, a mai Mannersdorfi határban feküdt Sárfenék vára, mely várnak tartozmányai voltak Mannersdorf, Au, Hof és Somorja helységek. ⁹⁾

A XIV-ik század elején, midőn a Szent-István koronájáért Venczel, Ottó és Róbert Károly királyaink egymással küzdöttek, a Lajta vidéke ismét többször volt a harc színhelye; majd utóbb e század harmadik és negyedik évtizedeiben I-ső Károly király, a szomszéd németekkel háborút viselvén, és a Lajta-hegység vidékéről a németeket elűzvén, a védelem biztosítása végett a fentebbi adat szerint ekkor építtetett Szarvkő és talán Sárfenék vára is.

Már I-ső Károly király alatt kezdtek a szomszéd Austria nagy birtokosai Soprony vármegyében tért foglalni; így a Pottendorferok családjából Rudolf, 1318-ban Soprony vármegye főispánja volt. ¹⁰⁾

Utóbb a XIV-ik század végén Pottendorfer Heinrich és György, Balf helységet bírták a Fertő mellett, melyet 1300. ftért Soprony városnak előrkíftettek. ¹¹⁾

Soprony vármegyében a Lajta vidékén I-ső Károly király alatt a Horsundorferok is birtokosok voltak, ezek bírták a többek közt Hof helységet, a sárfenéki vár egyik tartozmányát. ¹²⁾

Történetiróink szerint I-ső Károly királyunk János cseh

⁷⁾ Az okmány eredetije a kir. kamarai levéltárban.

⁸⁾ Fejér Cod. Dipl. IX. 2. 528. VIII. 2. 535. VIII. 3. 751.

⁹⁾ E faluk régi magyar helynevei nem ismeretesek; valamint azoknak az Árpádkorszakban volt birtoklási viszonyairól sincs adatunk.

¹⁰⁾ Hazai Okmánytár II. 31. 33. II.

¹¹⁾ Soprony város ltára. Lad. F. fasc. 1. Nro. 24. és 25.

¹²⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 606. VIII. 3. 127.

királylyal és az osztrák hercegekkel három ízben kötött békét; Bruckban, a Sár-folyó mellett 1328-ban létrejött első ízbeni békekötéskor a határszéleken elfoglalt várakat és uradalmakat egymásnak visszabocsátották. Kár, hogy ezen békeszerződvény szövegét még nem ismerjük; a későbbiek u. m. az 1331. és 1337-ben létrejöttek csak egyszerűen hivatkoznak rá: 1337-ben az egyezkedő fejedelmek között egyszersmind a határszélek is szabatosabban megállapították.¹³⁾

I-ső Lajos király alatt Volfart Ulrik és Konrád, mint a német segéd seregek vezérei, magukat a nápolyi hadjáratban kiüntetvén, nevezett Ulrik a király több rendbeli jutalmazásaiban részesült; 1350-ben Mosony, Soprony és Vas vármegyék főispánságát nyere el. Volfartok birták ez időben a többek közt Szarvkő várát is¹⁴⁾.

Zsigmond király alatt már a Lajtán innét lévő, és ennek szomszédságában fekvő várakat, — kivéven Kis-Martont, mely a Kanizsayakat uralta — a szomszéd német főurak birtokában találjuk. A Nagymartoni vagy Fraknai grófokat is csak ezek közé sorolhatjuk, ők a határszélen elnémetesedtek, német családokba házasodtak és már I-ső Lajos, annál inkább Zsigmond királyaink alatt a szomszéd osztrák hercegekkel állottak frigyben.¹⁵⁾

A sárfenéki vár Zsigmond király idejében 1409-ben Köpöcsényi és Sárfenéki János fiának Frigyesnek birtokában volt;¹⁶⁾ ki a többek között 1404-ben Tátika várát és Keszthelyt is zálogban tartotta¹⁷⁾

A sárfenéki várról és az ahhoz tartozó Au, Hof, Mannersdorf és Samarja falukról mint a XV-ik században kétségtelen magyar birtokról, a következő hiteles adatok szólnak:

¹³⁾ Szalay M. O. T. II. köt. 153. 161. 168. Fejér Cod. Dipl. VIII. 3. 515 és 4. 234. Az 1325-ben létrejött békekötést történetíróink nem említik; l. Fejér Gy. Cod. Dipl. VIII. 2. 601.

¹⁴⁾ Soprony város ltára Lad. A) fasc. 1. Nro. 4. A Volfart család az Agyagosi Oslokkal, kik Nagy Höfleint birták, leány ágon rokonsági összeköttetésben volt. Fejér Gy. Cod. D. X. 1. 317—319.

¹⁵⁾ Lásd bővebben ezekről Györi Tört. s Régész. füz. IV. köt. 97 és 276. l.

¹⁶⁾ Az eredeti okmány a kamarai l. ban.

¹⁷⁾ Fejér Gy. Auth. et Visprob. dipl. 83. l.

1401-ben Zsigmond király előtt Sárfenéki Frigyes panaszt emelt, hogy Mannersdorf és Hof nevű faluit a szomszéd osztrákok folytonosan pusztítják.

1429. Zsigmond király Vöröskői Volfart Ulrik fia, Pálnak curiáját Mannersdorfon Csákáni Focht Jánosnak és nejének adományozza; e curia Saxen nevű szabad belsőség, és az új sárfenéki vár egyik jobbágyának szomszédságában fektült.

1450. Kappel László „Herr zu Scharfenegg,“ egyességileg kötelezi magát, hogy a sárfenéki várat a Bazini grófnak kezére szolgáltatandja.

1451. Zéchy Miklós és Monyorókeréki Elderbach Bertalan, Volfart Zsuzsanna után anyai ágon, a többek között a sárfenéki vár és az ahoz tartozó Mannersdorf, Hof, Au és Samarja helységekhez is örökségi jogot tartván, Palóczy László országbírája e várt és tartozmányait is a Bazini grófok ellenében nekik ítélte.

1453. IV-ik László király „oppidum nostrum regale Samaria sub monte Lajtaperg et porciones possessionarias in villis Mannersdorf et Hof nec non duas Curias in Purbach“¹⁸⁾ Samarjában még három szőlőt, omnino in Comitatu Mosoniensi Enczerdorfi Henriknek adományozza és a beiktatásra a pozsonyi káptalant kiküldi.

1469. A pozsonyi káptalan előtt János, Zsigmond, és Péter Bazini és Szentgyörgyi grófok a sárfenéki vagy seleszeghi várt és tartozmányait 6000 ftért 1-ső Mátyás királynak engedik át.¹⁹⁾

Zsigmond király uralkodása alatt és különösen annak elhaltával a nyugoti széleken a német befolyás és birtokszerzés mindig nagyobb és nagyobb tért foglalván el, ennek tulajdoníthatjuk, hogy a XV-ik század közepén a Lajta melletti fraknai, szarvkői és kismartonyi urodalmak a szomszéd osztrák birtokosok kezébe kerültek, azonban csak magán uton, a nélkül, hogy Magyarország-hoz való tartozásukról akkor még csak kérdés is támadt volna.

¹⁸⁾ Innét magyarázható meg az, hogy a mannersdorfi uradalomhoz Purbachon Soprony vármegyében két jobbágytelek tartozván, Soprony vármegye közönsége még a múlt században sem bírta azt kivinni, hogy e két jobbágyhely után a hadi és házi adó a Soprony vármegyei pénztárba fizetessék be.

¹⁹⁾ A fentebbi 6 okmány eredetije a kamarai ltban létezik, és az 1793-ki határjárásról föl lett mutatva.

Fraknót ugyanis Albert osztrák herceg szerezte meg a Fraknai gróftól, elsőben zálogban, utóbb pedig végképen elő-röktive; majd később Albert e várat testvérének, Fridrik császárnak engedte át.²⁰⁾

A fraknai vár 1463-ban, midőn III-ik Fridrik I-ső Mátyás királyunkkal a korona visszaadatása iránt ama, hazánk múltjára oly mélyen beható és végzetes egységet kötötte, a szerződésbe szintén belefoglaltatott, s ezzel együtt Kabold, Kis-Marton, Kőszeg és Rohonez várak és tartozmányaik is Fridrik császár birtokába kerültek.²¹⁾

Ezen egységben világosan kikötetett, hogy az ekép Fridrik császár birtokába került várak- és tartozmányaikra nézve a magyar főpapok egyházi jogai érintetlenül maradnak; és hogy a török ellen való fölkelés alkalmával a kivetett véderő s országos segélyhez a császár ezen, Magyarországon fekvő birtokai után szintén hozzájárulni tartozik.

Szarvkő és Sárfenék várai az átadott birtokok között nem említettnek. Ezen két utóbbi vár addig, míg a Kanizsayak Erzsébet királyné és fia, V-ik László hivei voltak, egy ideig megmaradt azok kezén: azonban 1447-ben már e két várat is Albert osztrák herceg birtokában találjuk.²²⁾ Szarvkőt ekkor csak ideiglenesen bírhatta; mert későbbben úgymint 1457-ben, azt a Kanizsayak Pottendorfer Györgynek zálogosították el²³⁾, ki utóbb arra III-ik Fridrik császártól adományt is nyert.

Megemlítendőnek tartjuk itt, hogy midőn e várak az 1463-ki egység előtt Albert herceg által III-Fridriknek átengedettek,

²⁰⁾ Teleki Hunyadiak kora X. köt. 155. és 226. l.

²¹⁾ Teleki u. o. XI. köt. 64. és 70. l. Az e helytt közölt okmányokban „*Ferrea Civi'as*“ áll, mely helynév Eisenstadt — Kismartonnak, nem pedig Vasvár — *Castrum Ferreum*nak felel meg, a mint Teleky ezen okmányok rubrumaiban és említett munkája III. kötetének 335. 338. ll. tévesen állítja. Mátyás Flórián akadémiai tag, ez év elején Béla király névtelen jegyzőjéről tartott egyik értekezésében szintén határozottan állítja, hogy *Castrum Ferreum* alatt Kis-Marton is érthető, és ennek bebizonyíthatását is ígérte; föntebbi állításunkat tehát csak az ígért bebizonyítás esetében vonandjuk vissza.

²²⁾ Fejér György *Vis et Auth. Dip.* 140. l.

²³⁾ Kamarai ltár.

a két testvér között arra nézve szintén történt megállapodás, hogy Albert herceg az örökösödést valamely magyarországi hiteles helyen köteles bevallani. E bevallási kötelezettség is csak azt tanúsítja, hogy Fridrik császár e várakat eredetileg, már mint Magyarország tartományait, a magyar törvények és szokás szerint kívánta birtokába venni.²⁴⁾

Midőn I-ső Mátyás király, Fridrik császárt legyőzte és tőle az osztrák hercegséget elfoglalta, önkényt értetik, hogy a Lajtán innét lévő magyar várak tulajdon joga fölött is örendelkezett. Így Pottendorfer György elhalta után 1486-ban, Szarvkőt I-ső Mátyás király, hívének Grafenek Ulriknak adományozta;²⁵⁾ ez birta akkor Sárfenék várát is, Fraknót és Kis-Martont pedig 1488-ban két ausztriai várért Sibenhirter Jánostól a német rend nagymesterétől I-ső Mátyás király fia, Corvin János részére kicserélte.²⁶⁾

Mátyás király elhaltával, hazánk a külföldtől való függetlenségét már kezdte veszíteni. Mátyás utóda, a gyöngye II-ik Ulászló király sokkal kevesebb pénzzel rendelkezett, és reá III-ik Fridrik és fia Miksa esászár sokkal nagyobb befolyást gyakoroltak, hogysen a Lajtán innét levő várak magyar birtokosait azokban ellenük megvédhetette, vagy hogy a 40,000. arany zálogösszegért III-ik Fridrik császár halála után ennek fiától e birtokokat visszaválthatta volna.

Történelmünkéből tudjuk, hogy II. Ulászló, s Fridrik és Miksa esászárok között 1491. nov. 7. szerződés jött létre,²⁷⁾ melyben II. Ulászló király lekötölte magát, hogy az ausztriai örökös tartományokban a magyarok által elfoglalt várakat tartományaikkal együtt visszabocsátandja, s hogy a Magyarország határai között „intra fines regni Hungariae“ fekvő várak és helységek; u. m. Kis-Martont, Fraknót, Kabold, Szarvkő, Kőszeg és Borostyánkő,

²⁴⁾ J. Chmel Sitzungsberichte der Philosoph. Hist. Classe der kais. Akad. 28. köt. 516. s köv. lap.

²⁵⁾ Kamarai ltár.

²⁶⁾ Katona Hist. Crit. XVI. 367. I. Mátyás király halála után Kis-Martont az ország rendei 17,000 aranyért Szapolyay Istvánnak zálogosították el.

²⁷⁾ Kollár után közli Katona István; Hist. Crit. XVII. 208. s köv. lap.

melyek a Mátyással vívott háborúk előtt már a császár által birtottak, s melyek közül az egyesség megkötésekor Kis-Marton, Fraknó és Kabold magyar kézen voltak, a Mátyás királyljal 1463-ban kötött egyesség értelmében, a császár birtokában meghagyassanak, illetőleg annak visszaadassanak. Másrésről Fridrik és fia szintén lekötelezték magukat, hogy az általuk Mátyás halála után Magyarországon elfoglalt várakat és erődöket, névszerint: Szombathelyt, Szentgrótot, Kemendet, Márványkő kastélyt²⁸⁾ és Tersat kastélyt III-ik Frigycs haláláig megtartván, azután visszabocsátani tartozzanak; Zdenec vára az erdélyi vajdának, és Sárfenék vára akkor adassék vissza Ulászló királynak, vagy annak a kit illet, midőn ez a maga részéről, az egyesség értelmében Fridrik császárnak átadandó várak közül az utolsót is ennek kezére juttatandja.

Megállapodtak abban is, hogy Ulászló király Grafeneck Ulrik árvái számára gyámról fog gondoskodni, ki Sárfenék várát Miksa római király, vagy alattvalói kezeiből annak idejében átveendi s azt az árvák többi vagyonával együtt kezelendi.

Ezen egyesség a mennyiben Fridrik és fia részére előnyös volt, önmagától értetik, hogy azonnal életbelépett, mi által a Soprony és Vas vármegyei nyugoti szélek nagy részben Alsó-Ausztriába keblezve maradtak, s Magyarországnak ezen, őseink bejövetele óta kiegészítő részei több mint másfél századig, német törvény és adózás alá hajtattak.

Hogy az egyességnek Magyarországra vonatkozó és említésre alig méltó előnyös föltételei részben szintén teljesedésbe mentek, onnét következtethető, hogy a gersei Pethők kemendi és márványkői kastélyai, úgy a győri püspökség szombathelyi vára, valamint Szentgrót is, a Hagymásyak későbbi rablófészke, a XVI-ik században már magyar birtokosaik kezein voltak.

Tersat, a mai Fiume fölött diszelgő lovagvár, a tersati

²⁸⁾ Márványkő kastély Vasvártól délre, a mai Sárfi-Mizdói határban feküdt (Festetics Itár Keszthelyen), hol egy 1326. kelt okirat hátára ez iratott: Sár aliter Márvánkew. Márvánkőn I. Ulászló király is tartózkodott 1441. mart. 14-én, mart. 16-án pedig ez utóbbi hely közelében Egerszegen (Ráth Károly Magy. királyok utazásai II-ik kiadás 175. lapon).

Frangepánok bölcsője, úgy Zdencz is jelenleg a magyar birodalom kiegészítő részét képezik.

Egyedül Sárfenék vára a Lajtán innét, Au, Hof, Mannersdorf s a Lajta-hegy melletti Somorja helységekből álló tartozmányai-
val, valamint Zilingdorf helység szintén a Lajtán innét, és végre
némely kisebb birtokrészek Winpassing és Neufeld között, ma-
radtak vissza, és az egyesség ellenére mind e mai napig a leg-
igazolhatlanabban hazánktól elszakítva, Alsó-Austria kiegészítő
részét képezik.²⁹⁾

III.

Minekélőtte ezen hazai föld visszaszerzése végett őseink által tett országos intézkedéseket elősorolnám, nem vélem érdek-
nélkülinek, a többi váraknak az 1491-ki szerződés után az osztrá-
kok alatti birtoklási viszonyait, valamint visszakapcsolatásuk
történetét röviden elősorolni.

1. Kis-Marton vára és tartozmányai az 1491-ki egyesség
következtében ismét Fridrik császár kezére kerülvén, az mint
osztrák kamarai birtok kezeltetett és a fraknai uradalommal
együtt Fridrik császár által Stettenbergi Pruschink Zsigmond és
Henriknek 5000 frtért elzálogosított. 1495-ben pedig I. Miksa
császár Pruschink Henriknek, a kismartoni és köszegi várakért
88,000 frt felülfizetés mellett Hradek, Pottendorf és Marchegg
várakat engedi át.

1508-tól egész 1514-ig Kis-Marton várnagya Fürst Vitus
volt, ki e várat az utóbbi évben zálogban kapta. 1517-ben pedig
a kismartoni és sárfenéki várak I. Miksa által Zinzendorf Kristóf-
nak, 1527-ben pedig Fürst Ernőnek birtokába adattak. (Pflag und
Satzweise.)

²⁹⁾ Hogy II. Ulászló király Magyar-ország nyugoti részeinek ép-
ségével minő keveset törődött, mutatja az 1504: 22. t. cz., melyből
megtudjuk, hogy a németeknek egész Soprony vármegyét elzálogosította.
E szomorú korszakban egyes nagyjaink még is kitűnnek hazafiúi áldo-
zatkészségükkel: így, 1524-ben Szakmáry György esztergomi érsek
60 ezer aranyat hagyományozott a Fridriknek elzálogosított végvárak
kiváltására, de eredménytelenül; azt se tudjuk, hogy ez összeg hova
került. (Török János: Magyarország Primása 165. lap.)

1553-ban Fürst Mór halálával I-ső Ferdinánd császár megengedi Weispriach Jánosnak, hogy Kis-Martont Fürst Mór testvérétől kiválthassa; utóbb pedig e vár a Weispriachoktól visszaváltatván, 1572-ben II. Miksa, és 1589-ben Rudolf császárok Kis-Marton városát arról, hogy soha elzálogosíttatni nem fog, biztosítják; ³⁰⁾ még is később, 1622-ben, mint az osztrák kamara állítólagos tulajdona, a kismartoni urodalom Fraknó várával együtt 400,000 frtért gróf Eszterházy Miklósnak ismét elzalogosíttatott, ki külön tértvényt volt kénytelen arról kiállítani, hogy e birtokok Alsó-Ausztria kiegészítő részét képezik; elhalván gróf Eszterházy Miklós, Kis-Marton 1647-ben gróf Nádasdy Ferencznek lett olyképen elzalogosítva, hogy azt Eszterházy Miklós örökösaitől 284,704 frtért kiválthatja ³¹⁾; mi azonban nem történt meg, mert már 1648. sept. 3-án Eszterházy Miklós fiai, László, Pál és Ferencz, a kismartoni urodalomra 62,000 frt felülfizetés mellett királyi adományt nyernek; megjegyztetvén az adománylevelében, hogy az urodalom addig Alsó-Ausztriához tartozott. ³²⁾

Végre Kismarton az 1649. 25. és 40. t. cikkek által lett hazánkhoz visszakeblezve, mi az 1659. I. tez. 15. §-ban újabbi királyi megerősítést nyert. ³³⁾

³⁰⁾ Tudományos gyűjtemény 1830. VII. 81. l.

³¹⁾ Lásd az 1793-ki országos határjárásakor a bizottság által felmutatott okmányokat.

³²⁾ Kismartoni l.tár.

³³⁾ Hogy az egyházi dolgokban I-ső Ferdinánd alatt az elzalogosított urodalomok és várak a győri püspökség alá tartoztak, mutatja a következő okmány:

Wir N. der Khünig Maiestät vnd Beheim Ertzhertzogen zu Österreich etc. Vnnsers gnedigisten Herrn Verordenant Kriegs Rat zu Wienn. Empietten den Wolgebornen Edln gestrenngen vnd vesten. Herrn Hannsen von Weÿspriach Khunig Maiestät etc. Hauptman zu Stainamanger. Veyttn von Fladnycz Freyherrn etc. gelassen Erbenn, Dittrichen von Harttisch. Hauptman der Stadt vnd Spanschaft Odenburg. Vnd N. den Haubleutten vnd Phlegn zu der Eysnyn Stat, Altenburg, Vorchtenstein, S c h a r f f e n e g k h. Gesehee vnd sonnst allen vnd jeden so denn Capitl und der Briesterschaft zu Raab. Jre Zehent. Innhaben vnd von alltem Herkomen zu Raichen vnd zu geben schuldig sein. Vnnsern diennst in frunntlichen besondern vnd guetten willen zuuor. Ew und menigelig ist vnuerborgen welhermassen, das gemelt Capitl und Briesterschaft zu Rab

2. Fraknó vára tartozmányaival együtt, mint föntebb láttuk, az 1491-ki békekötés után 1622-ig szintén Alsó-Ausztriába volt bekeblezve; 1626. sept. 15-én nyert reá Eszterházy Miklós királyi adományt, 30,000 frt felülfizetés, és annak szintén kijelentése mellett, hogy e vár előbb Alsó-Ausztriához tartozott.³⁴⁾

Fraknó vára az 1625. 37. t. cz. által kapcsolatotott véglegesen vissza hazánkhoz.

3. Szarvkő várát, és Alsó-Ausztriában Szeibersdorft 1504. Fürst Vitus Miksa császártól adományba kapván, utóbb 1518. azt Fürst Ernő s utána 1550. Fürst Móríc birta.

Az 1555: 12. tez.-ből kiderül, hogy Fürst Conrád a Szarvkői urodalomban a győri püspöktől a tizedet megtagadta, mert arra az 1491-ki szerződés szerint a püspök csak úgy tarthat számot, ha azt „de jure“ követelhetné, mit Fürst Conrád tagadott; ez utóbbi nevével Neuneggi Annával 1561. Szarvkőt Weiseneggi Püchler Lenártnak adta el, ki „Freyherr von Hornstein und Weisenegg“ előnévvel felruházva, 1564. Szarvkőre adományt nyer.

Püchler Lenárt halála után Szarvkőt annak fiai, Lenárt, Miksa s Károly és Mekhani báró Helfreich Ferdinánd birták; a fiak elhaltával Szarvkő Püchler Magdolna, férjezett Stoczing bá-

von dem Erb Veinden der Christenhait. dem Tyrannyschen Turkhen, aller Irer guetten Wohnung vnd zuegehörung. Dauon Sy Jr vnuderhalldt vnd Narung nemen muessen mitt prannt vnd annder verderbnusz und Zerstörung entseczt vnd beraubt. Vnd gantz In den Elenndt gedigen. dermassen das in weytter nichts zu Irer aufenthaltung allain die obbestimten zehennndt die In Ine demallten Heer komen nach. Zugeben schuldigen sein sollet, vberbeliben ist, Vnd diveyl wir dann furbillich achten, Inen das Jhenig, als Ire Zehennntl sonnderlich bey angezaigten Iren grossen verderben vndt Armuet. zu Raichen und mit zu taillen. So ist an Ey allen vnd Jeden, in sonnderhaytt In Namen der Khunig Maiestet vnser Begern vnd beuellh Ir wollet gedachtem Capitl vnd der Briessterchafft Ire Zehennndt Was Inen von allterheer Järlichen geraicht vnd gegeben worden ist, nochmáls Raichen und geben vnd Ew das nit verwidern. angesehen das Sy dardurch die bemellten Briester mit der weyll gen Raab thun. Wohnung machen, vnd den gots dienst auf Richten werden. Ir thuet auch daran Khunig Maiestet gefällige Mainung. Geben zu Wienn den Sechs vnd Zwainzigisten tag Augusti. Anno etc. im dreysigisten. (1530). Az eredeti, melyre belül vörös viaszba 5 kis pecsét van nyomva, feltalálható a győri káptalan országos levéltárában.

³⁴⁾ Kismartoni ltár.

róné és Mária Anna Colona, férjezett Velsné kezeire szállott. Így jutott Szarvkő a Stoczing bárók tulajdonába, kik közül azt Ruprecht 1585-ben, Lenárt és Rudolf Ernő 1598-ban birták, kiknek örökösei kezein megmaradt mindaddig, míg 1650-ben, gróf Nádasdy Szarvkő várát és tartozmányait Stoczing János Rudolftól s nejétől Losy Erzsébettől, úgy Losy Péter özvegyétől Memmi Erzsébettől megvevén, 1656. oct. 14-én kelt királyi meghagyás folytán az esztergomi káptalan által a birtokba beiktattatott és egyszerűsrendű határjárás is eszközöltetett ³⁵⁾.

Nádasdy Ferencz elítéltetése után, — daczára annak, hogy Szarvkő az 1649: 25, 1659: 15. t. czkek által hazánkhoz szintén visszakapcsolatni rendeltetett, javai confiscáltatván, azok közül a szarvkői urodalom ismét az osztrák kamara kezelése alá jutott; ettől szerezte meg azt herczeg Eszterházy Pál 20,000 frtért, mely néki 1696-ban visszafizettetvén, 1700-ban a nevezett urodalmat 200,000 frtért ismét zálogba vette; mignem 1702. aug. 13-án I. Lipót királytól, ennek német cancelláriájában kiadott okmányonál fogva, 65,000 frt felülfizetés mellett adományba kapta ³⁶⁾.

Ekkép herczeg Eszterházy Pál, az ország nádora kezére kerülvén a szarvkői urodalom, ennek hazánkhoz való tettleges visszakapcsolására nézve a föntebbi törvényeknek azután érvény is szereztetett.

4. A kőszegi, borostyánkői és kaboldi váraknak azon időközről való viszonyaik, midőn azok Ausztriához tartoztak, szorosán véve értekezésem tárgyához nem tartozván, legyen szabad Kőszeg és Kaboldra nézve az általam a „Győri Tört. és Rég. Füzetek III. köt. 235. l. előadottakra hivatkoznom. Kőszeg és Borostyánkő az 1649: 25. 336. t. czikkek által kapcsolatott vissza hazánkhoz; a kőszegi urodalmat ekkor a gróf Szechyek, Rorostyánkőt pedig gróf Batthyányi Ádám birta, ki azt Königs-

³⁵⁾ Lásd az 1793-ki országos határjáráskor a bizottságok részéről felmutatott okmányokat

³⁶⁾ Kismartoni I. tár. Az adománylevél szerint a vár tartozmányai voltak: Diruta arx et oppidum Hornstein seu Szarvkő, totales et integrae possessiones Német-Pordány, Lauretom, Stoczing, Ujfalu alias Neudörfl, Winpaszing, Pedersdorf et Búdöskut in Comitatu Soproniensi.

bergi Ehrenreich Kristóftól szerezte meg. Kabold, a gróf Kéryek birtoka, az 1625: 37. t. cz. által kapcsoltatott vissza házáinkhoz ³⁷⁾).

³⁷⁾ Hogy az elzálogosítás idejében is Kőszeg királyi vár volt, és hogy minő eljárás divatozott az időben a két országos küldöttség által elintézett határvillongásokra nézve, tanúsítja a következő okmány: Nos Paulus Bornemýzza, Wesprimiensis, Augustinus de Sbardelatis Waciensis ecclesiarum Episcopi, Michael de Mere personalis praesentiae Regiae Maiestatis in Judicijs Locumtenens, Paulus Istwanffy de kysazonfalwa consiliary, Thomas de Kamaryá Vice Judex Curiae et Ambrosius Chernel de Chernelhaza Assessor, Sedis Judiciariae Regiae Maiestatis Commissary Hungari. Item Vlricus liber Baro de Eýezing, Erasmus Baro de Sarfenberg, Jheronimus de Alhimis, Bernardus Balthar Doctor Juris, Ludovicus Kirchperger Vice Marsalcus Austriae et Leopoldus Laufner Doctor Juris Commissary Germanj, per serenissimum Pincipem Dominum Ferdinandum dei gratia stb. Regem stb. ad revisionem differentiarum et controversiarum inter fideles suos Hungaros ab vna, ac Dominos Austriacos ab altera, ratione metarum terrarum fundorum et aliorum quorumcunque negotiorum exortarum ad Kewzeg et Sopronium deputati et designati. Notum facimus per praesentes Quod generosus et magnificus dominus Christophorus Teufel Capitaneus Castris kewzeg personaliter in sua et Colonorum possessionis superioris Zakon alias Zakersdorf dicte commorantium, ad praedictum videlicet Castrum Regium Kewzeg pertinentis personis ab vna ac nobilis valentinus Bewdy de Bazth, Item Michael Bazthý et alter Michael Karre de eadem Bazth pro se personaliter, ac reliquorum nobilium de dicta Bazth personis, partibus ab alia, coram nobis personaliter constituti sponse et libere sunt confessi et retulerunt in hunc modum: Quomodo ipsi ad talem pacis et concordie devenissent unionem, prout se se devenisse retulerunt coram nobis. Quod videlicet praefatos dominus capitaneus Egregium Groff de Salamonfalva, ac dicti nobiles legissent honorabilem magistrum Emericum vtraque parte elegissent Egregium magistrum Ambrosium Chernel de Chernelhaza. Vnum ex nobis Commissarys Hungaris, veluti superintendentem seu superarbitrum, qui illas differentias terrarum et metarum, quae inter praefatos nobiles de Bazth et dictos Colonos possessionis Zakon vertuntur, et super quibus metis et terris per vtramque partem demonstratio coram nobis commissarys ab vtraque parte facta est inter ipsas partes, in facie locorum ipsorum contenciosorum reuidere componere et omnino finaliter concludere debeant stb. stb. Datum in Luchmanspurg decima sexta Juný. Anno M. D.^l Quinquagesimo (1550). Az eredeti, melyen 12 gyürü-pecsét látható, a Magyar nemz. Muzeumban őrizetik.

A föntebbiekből kiderül tehát, hogy az 1491-iki békekötés alkalmával német kézre jutott Fraknó, Kabold, Kismarton, Borostyánkő, Kőszeg és Szarvkő várak s tartozmányaik már a XVII. század közepéig visszakerültek hazánkhoz.

Ezt legnagyobb részben akkori nagyjaink és főbirtokosaink ildomos eljárásának köszönhetjük, kik tapasztalván, hogy addig, míg ez uradalmakat a német kamara kezeli, s az osztrák főurak birtokolják, azoknak a hazához való visszakapcsolatásuk több nehézséggel fog jární; iparkodtak tehát, hogy ezen urodlamak az ő kezeikre jussanak, és pedig ne csak zálogképen, hanem örök ár mellett. .

E téren az első, ki utat tört, Eszterházy Miklós, nagynevű nádorunk vala; ki méltán hivatkozhatván érdemeire, midőn II. Ferdinánd királytól Fraknó várát és tartozmányait a fraknói grófi czímmel együtt adományban nyerte, egyszersmind azoknak hazánkhoz való visszacsatoltatását a királynál, valamint az országgyűléseken is többszöri szorgolása folytán kieszközlé.

Eszterházy föllépte előtt alig múlt el országgyűlés, melyben a rendek a visszakeblezést ne sürgették volna, azonban felszólalásaik eredményre nem vezettek. Az 1618: 12. t. ezben neveztetnek meg elsőben az országos bizottság tagjai, kik az Ausztria felől való határ kiigazítására kiküldettek, ezek eljárása az 1622: 56. t. cz. által sürgettétvén, az 1625: 23. t. cz. által majd ismét új küldöttség neveztetett ki, mely a további működésre az 1630: 22. t. cz. által ismét szorgoltatván, az ország az 1635: 60. t. cz. által az Ausztriához birt Kismarton, Kőszeg, Borostyánkő és Szarvkő visszacsatoltatását ismét új küldöttségre bizta, ezen törvényczikk elején megérintetvén az is, hogy Fraknó és Kabold már tetteleg visszakapcsoltattak. Az 1638: 38. t. ezben végre kimondatik, hogy az országos bizottság a németekével együtt működését már megkezdte, és annak folytatására új határnap tüzetett ki, a melyen a Kanizsai család ³⁸⁾ a szarvkői urodlalomra nézve jogait szintén bebizonyítani tartozik.

Ennek folytán a magyar bizottság, jelentését az országgyűlésre betérjesztvén, az 1647: 71. t. ezben Kismarton, Szarvkő,

³⁸⁾ Értsd az abból leányágon származott gr. Nádasdyakat.

Kőszeg és Borostyánkő várak s urodalmak átvételére, valamint a még el nem intézett határkérdésekre nézve ismét új küldöttség neveztetett ki, melynek közbenjöttével azután e négy urodalom hazánkhoz tetteleg visszakapcsolatott, mi azután az 1649: 25, 40, és 41. t. czkek által szentesítve is lett, s utóbb I. Lipót koronázási föltételei közzé iktatva, az 1659. I. 15. §-a által szintén megerősítést nyert olyképen : hogy ezen urodalmak az ország törvényhatósága alá visszaboecsáttattak.

Egy századnál tovább tartó országgyűlési sürgetések után végre tehát sikerült Magyarországon ezen kiegészítő részeit hazánkhoz visszaesatolni.³⁹⁾

Eme késedelem leginkább annak tulajdonítható, hogy magunk királyaink is azon meggyőződésben éltek : hogy Fraknót és Kaboldot kivéve, a többi várak és urodalmak Ausztriába az 1463. és 1491-ki egyezmények által véglegesen bekebleztettek ; legalább ily értelemben hangzik II-ik Ferdinánd királynak 1626. jan. 9-én az osztrák határjáró bizottsághoz kibocsátott utasítása,⁴⁰⁾ melyben az állítatik, hogy 1463-ban csak Fraknó és Kabold lettek elzalogosítva, tehát csak ezek képezhetik a kiváltás tárgyát ; az 1491-ki szerződésből pedig az magyaráztatik ki, hogy a többi várak, minekelőtte Mátyás király azokat elfoglalta, már III-ik Fridrik császár birtokában voltak, a magyarok tehát az 1552: 33. és több ezután alkotott ide vonatkozó törvényezikben csakis az elzalogosított várak visszaboecsátását kérvén, ezek alatt Fraknó és Kabold, nem pedig a többiek értendők.⁴¹⁾

Ily utasítás mellett több időbe került, míg Kis-Marton, Kőszeg, Borostyánkő és Szarvkö 1649-ben végre az ország törvény-

³⁹⁾ A Habsburg házból származott királyok alatt elsőben az 1536: 47. t. cz. rendelkezik az Ausztria felől való határok kiigazítása iránt.

⁴⁰⁾ Az 1793-ki határozáskor a német bizottság részéről felmutatott okmány szerint.

⁴¹⁾ II. Ferdinánd ezen utasítása elhallgatja az 1553: 28. t. czket, hihetőleg azért, mert ebben I-ső Ferdinánd Kőszeget is mint elzalogosított birtokot említi, és visszaadátását igéri. E szerint az elzalogosított várak közé nemcsak Fraknó és Kabold, hanem Kőszeggel együtt a többiek is értettek ; mit 1608: 7. t. cz. is tanusít, melyben Kabold várával együtt említetnek a kőszegi és borostyánkői urodalmak.

hatósága alá visszakerültek. — Mint már fõntebb is jeleztem, ebben tagadhatatlanul legfõbb érdemük volt azon magyar fõurainknak, kik a nevezett várak birtoklását magoknak már elõbb megszerezték.

A sárfenéki vár és urodalom azonban, ugy egyéb kisebb részek a Lajtán innét, Winpassing és Neufeld körül, valamint a német-újhelyi püspökség által birt Zilingdorf falu, még 1649-ben is visszakapcsolatlanul megmaradtak a németek kezén. Ez annak is tulajdonítható, hogy Sárfenék várának az idõben nem volt magyar birtokosa, és a többi kisebb birtokrészek is német kézen voltak ; közvetlenül tehát nem állott senkinek sem érdekében, hogy 1649-ben, midõn Kis-Marton s a többi várak visszakapcsoltattak, egyúttal a sárfenéki urodalom, Zilingdorf helység s a többi kisebb birtokrész iránt is végleges intézkedést és határozatot kívánjon. Ezzel tehát eljutottunk értekezésem tulajdonképeni tárgyához ; most már annak részletesebb elõsorolása következik, hogy országgyûléseink és a kiküldött bizottságok által ezen visszatartott birtokoknak is hazánkhoz való kapcsoltatása iránt mivõ lépések és intézkedések tétettek.

NAGY IMRE.